

Andrej
Ryčkov

THE CONCEPT OF TREASON
AGAINST THE GRAND DUKE
OF LITHUANIA FROM THE END
OF THE 13th CENTURY TO
THE MID-16th CENTURY

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

HUMANITIES, HISTORY (05 H)

VILNIUS 2016

THE LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY
VILNIUS UNIVERSITY

ANDREJ RYČKOV

THE CONCEPT OF TREASON AGAINST THE GRAND DUKE OF LITHUANIA
FROM THE END OF THE 13th CENTURY TO THE MID-16th CENTURY

Summary of Doctoral Dissertation

Humanities, History (05 H)

Vilnius, 2016

The dissertation was prepared at the Lithuanian Institute of History and Vilnius University in 2011–2015.

Supervisor: assoc. prof. dr. Artūras Dubonis (The Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05 H)

Counsellor: assoc. prof. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

The dissertation is being defended at the Academic Council of the Field of History at Vilnius University and the Lithuanian Institute of History:

Chairman: prof. dr. Irena Valikonytė (Vilnius University, Humanities, History – 05 H)

Members:

dr. Elmantas Meilus (The Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05 H)

prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilnius University, Humanities, History – 05 H)

dr. Sergey Polekhov (Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Humanities, History – 05 H)

prof. dr. Rita Regina Trimonienė (Šiauliai University, Humanities, History – 05 H)

The dissertation will be defended at an open meeting of the Academic Council of the Field of History at the Lithuanian Institute of History and Vilnius University at the Lithuanian Institute of History (room 204) at 3 p. m., on 26 May 2016.

Address: Kražių g. 5, Vilnius, Lithuania, LT-01108.

The summary of the dissertation has been distributed on 26 April 2016. It is available at the Librarys of the Lithuanian Institute of History, Vilnius University and on the Vilnius University website: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ANDREJ RYČKOV

VALDOVO IŠDAVYSTĖS SAMPRATA LIETUVOS DIDŽIOJOJE
KUNIGAİKŠTYSTĖJE XIII A. PABAIGOJE – XVI A. VIDURYJE

Daktaro disertacijos santrauka

Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2011–2015 metais Lietuvos istorijos institute ir Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas – doc. dr. Artūras Dubonis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Mokslinis konsultantas – doc. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto ir Lietuvos istorijos instituto Istorijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė – prof. dr. Irena Valikonytė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Nariai:

dr. Elmantas Meilus (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

dr. Sergey Polekhov (Rusijos mokslų akademijos, Rusijos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

prof. dr. Rita Regina Trimonienė (Šiaulių universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Disertacija bus ginama viešame Istorijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2016 m. gegužės mėn. 26 d. 15 val. 204 auditorijoje Lietuvos istorijos institute.

Adresas: Kražių g. 5, Vilnius, Lietuva, LT-01108.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2016 m. balandžio mėn. 26 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Relevance

The Lithuanian state emerged in the middle of the 13th century and was recognised on an international level with the baptism and coronation of Mindaugas. However, the ruling dynasty established itself a little later, under the rule of Grand Duke Gediminas. A general trend can already be observed from the time of Gediminas in that only members of a single family were eligible in the line of succession to the Lithuanian throne. At the same time, according to Stephen Christopher Rowell, *the fact that the grand-ducal clan was more sacrosanct than its leader cannot be overemphasised.*

In historiography, the institution of the grand duke of Lithuania was for a long time studied in the context of individual personalities or political state history. Such approaches were based on the assumption that, in the Middle Ages, the ruler embodied the state itself, thus the activity of the grand duke represented the development of the state and its institutions. After the strengthening of ties with Poland, Lithuanian rulers paid increasingly more attention to Polish affairs rather than Lithuanian politics. Once they became the monarchs of Poland, they very rarely resided in Lithuania. This emerging vacuum at the top of the Lithuanian state was soon filled with new political structures by the local nobility, discord among which contributed to the decline of the state.

This theoretical model was disproved by research from the past few decades, especially studies conducted by Rimvydas Petrauskas, Lidija Korczak and Aleksandras Hruša. Research on the genesis of the Council of Lords, the chancellery, the Court of the Grand Duke, early public offices and the Seimas has revealed that the nobility did not take the reins away from Grand Duke of Lithuania, but coexisted alongside them in symbiosis. Delving deeper into this political symbiosis, researchers observed that the institution of the grand duke did not establish state structures solely based on relationships of subordination: in different epochs, these relationships were supplemented by ties of blood, friendship, patronage and other informal relations. The violation of these formal and informal ties to the

institution of the grand duke could have been qualified as an attempt at the public authority of the ruler and was thus viewed as a crime of treason.

To paraphrase Simon Hirsch Cuttler, one of the most respected researchers of treason in France in the Middle Ages, treason is the greatest political crime *par excellence*. Treason was considered a greater crime than disloyalty because it was directed at the highest governing bodies of the state (the public authority), which was principally represented by the head of the state. Treason in the Grand Duchy of Lithuania (GDL) is not a phenomenon that has been widely researched, which is why this study is one of the first attempts to fill in this historiographical void. Not only will an exploration of the concept of treason and a study of specific cases of treason contribute to our greater understanding of the legal development and codification of the GDL as well as its legislative culture, it will also open up the horizons for even more extensive research on the history of the GDL's public structures.

For now, we can only speculate about the kind of criminal activity that qualified as treason in the eyes of the institution of the grand duke. It would be wrong to believe that, in Lithuania, the crime of treason was viewed the same in the early modern period as it was in the late Middle Ages. During this period, not only was Lithuania seeing great change in the realm of public social structures, its state structures were also undergoing a transformation. A state based on archaic and personal relationships was being replaced by an institutional model of rule. Only a comprehensive and non-fragmented knowledge of the components of criminal activities that amounted to treason will allow us to speak about and better understand the development of the institution of the grand duke. Such a knowledge is only possible over a long-term perspective.

Subject

The subject of this dissertation is the concept of treason as a crime in the GDL. Treason is defined here as the political crime of a member (or several members) of a group with a common identity targeted at the leader (the sovereign) of this group or the structures

that represent its public authority. The decision to use the term *treason against the Grand Duke of Lithuania* (or *treason* for short) was based on several grounds and thus requires a detailed explanation.

Researchers writing in Lithuanian typically use the term *lese-majeste* (Lithuanian: *didybės/didenybės įžeidimo nusikaltimas*). The choice of this term was generally determined by the GDL's traditions of jurisprudence, which highlighted the influence of Roman law from the in the early modern period and onwards. Use of the term was further entrenched by Juliusz Bardach, a classical historian of GDL law. This study rejects the use of the term because the scale of the reception and functionality of Roman law in Lithuania in the late Middle Ages is unclear. The term *treason* was selected as a more neutral and universal alternative. On the one hand, this term explicitly describes a criminal activity and the individual it is directed at. On the other, it does not negate local legal traditions or the reception of Roman law and does not require a strict limitation of or distinction between the two.

Purpose and objectives

The purpose of this study is to explore the concept of treason in the GDL from the end of the 13th century to the mid-16th century. The following objectives were established in order to achieve the purpose of this paper:

- 1) to present the development of the components of treason in Western Europe;
- 2) to analyse the terms for treason used in the GDL;
- 3) to investigate the concept of the crime of treason, as formulated by historiography;
- 4) to explore external and internal factors that lead to the emergence of the concept of treason;
- 5) to establish the concept of treason as it was perceived before it was legally defined;

- 6) to investigate the development of the legal definition and concept of treason from the 1440s to the First Statute of Lithuania (FSL);
- 7) to assess accusations of treason as a means of political control;
- 8) to reconstruct the process of sentencing traitors who have committed treason to death and the process of their execution;
- 9) to reconstruct the process of rehabilitating individuals accused of treason.

Historiography

The legal culture surrounding the crime of treason in the GDL, especially in the period from the end of the 13th century to the mid-16th century, has received some attention from researchers, however, rarely as an independent research subject on its own. The issue of treason has in one way or another been touched upon in many studies. The crime of treason in the GDL was addressed especially frequently in the discourse on legislation and criminal law, as well as in research exploring the development of the concept of treason in Poland and Russia, and studies addressing individual cases of treason.

Approach and methods

The choice of research methods was determined by the subject itself and existing research in the field of historiography as well as the condition of available sources. The scientific approach is based on a theoretical model proposed by sociology¹ and insights into historical anthropology². However, the study itself is grounded in research based on historical sources. The sole exception is Subsection 1.1, which draws upon historiographical resources to present how the concept of treason developed in Europe during the classical

¹ For more information see: Åkerström M., *Betrayal and Betrayers: The Sociology of Treachery*, New Brunswick, 1991; Ben-Yehuda N., *Betrayal and Treason. Violations of Trust and Loyalty*, Cambridge, 2001; Schehr S., *Sociologie de la trahison*, *Cahiers internationaux de sociologie*, 2007/2, p. 313–323.

² For more information see: Кром М., Антропологический подход к изучению русского средневековья (заметки о новом направлении в современной американской историографии), *Отечественная история*, № 6, Москва, 1999, p. 90–105.

period and the Middle Ages. The sources used in this subsection have not been studied or analysed and are only used as an illustration of the development of treason as a concept.

The principal method used for this dissertation is the *analysis of historiographical and historical sources*. This method is applied in almost all of the sections of the dissertation. Empirical data was synthesised and interpreted based on the *analysis of historiographical and historical sources*. This method was also supplemented and contributed to by the *comparative* method. The method was applied in order to study the terminology of treason used in multilingual sources from similar historical periods. The majority of these sources emerged in the environment of the grand duke, thus the application of this method expanded the source base and allowed a better understanding of the concept of treason and its development. The *comparative* method enabled the reconstruction of the process of execution for traitors. Historical sources only provide sporadic and fragmented hints about the practice of executing traitors. The *comparative* method enabled a comparison and evaluation of this information to information about the execution of persons charged with other crimes in the GDL. The *retrospective* method was used to reconstruct some of the institutions of legal culture associated with the crime of treason. The selection of this method was determined by the condition of sources from Lithuania's pagan period, therefore, chronologically later sources are used to reconstruct various historical processes. The *retrospective* method, of course, is associated with the risks of anachronism, which is why the method has only been used to reconstruct the slowly changing institutions of legal culture (for example, the hospitality custom).

Chronological scope and structure

The chronological scope of this paper is the period from the end of the 13th century to the mid-16th century. The choice of these chronological limits is problematic, ambiguous and based on several key factors. The first accusations of treason and the first traitors punished in Lithuania are known only from the beginning of the 15th century. Despite this, the choice of the earlier chronological limit – the end of the 13th century – was determined

by, on the one hand, the need to explain individual components of the phenomenon of treason and their development, and on the other hand, existing historiographical work (the majority of researchers who studied the crime of treason in the GDL identified it with the crime of deserting the state). After the murder of King Mindaugas, a large number of Lithuanian noblemen fled the country due to a variety of circumstances (especially from the territory of Naššia: Duke Daumantas, Šiukšta and others), and this process was evidenced by both narrative sources and documents.

The upper chronological boundary is associated with the period of the legally-defined crime of treason. The components of treason were neither comprehensively nor completely established by the FSL, however, more complete definitions appeared in the Second Statute of Lithuania (SSL) in 1566. It was approximately in the mid-16th century (from the end of the 30s to the 40s) that the first norms for treason were codified in the SSL. Up to the middle of the 16th century, the institution of the grand duke could still apply the norms of treason flexibly and use accusations of treason as political leverage. In addition to this, the chronological boundaries allow us to practically assess changes in legal culture that could have been brought about by the FSL.

The paper is composed of an introduction, body (two sections), conclusions, a list of acronyms and a bibliography. The body reconstructs the history of treason and reveals the daily and exceptional phenomena of legal culture with regard to this crime. The analysis of how the concept of treason developed in Lithuania first presents features of its history within the broader context of Western Europe. The paper discusses the local (used in the GDL) terminology associated with treason. In order to capture the circumstances in which the crime of treason emerged, the paper presents an analysis of the phenomenon of deserting the country, as well as internal and external factors that led to the emergence of the crime of treason, and the concept of treason up to the middle of the 15th century. The legal definition of the concept of treason is studied in two ways. First, the paper presents an analysis of the concept up to the FSL. Second, the paper reveals the sources of norms for treason defined by the FSL. The section summary presents the findings of the study and points out inconsistencies in the legal development of treason. The second section of the body presents

the daily and exceptional phenomena of the crime of treason: accusations of treason as a mechanism for political control, court proceedings for those on trial for treason, the ritual of execution and the process of exculpation and rehabilitation.

Conclusions

1. The concept of treason had a dual nature in Europe of the Middle Ages. It emerged in a large part due to the traditions of local (barbarian) law, and the concept was taken and adapted from a crime defined by Roman law – *crimen laesae maiestatis*. In the Middle Ages, we can identify two models for the development of treason as a crime. In the church, in the Holy Roman Empire and England of the 12th–14th centuries, this concept was integrated into written law. In France, this concept was not defined, and thus monarchs could use accusations of treason in various situations.
2. In the chancellery of the Grand Duke of Lithuania at the end of the 14th century through to the middle of the 16th, terms for treason were used in Old German, Latin and Ruthenian. Use of the terms became consistent by the middle of the 15th century. It was then that historical sources referenced the terminology for treason in Ruthenian for the first time (in 1442 and 1447, in Grand Duke Casimir's agreements with the voivodships of Moldavia). The middle of the 15th century marked the first mention of the Latin *crimen laesae maiestatis* (in 1447, in Grand Duke Casimir's privilege issued to the nobility). In sources from the 1520s, a new trend comes to the fore because the Latin *crimen laesae maiestatis* was translated into Ruthenian (*образа/ображение маестату*), and this new term was adopted in the text of the FSL. An analysis of documents, letters and records from judicial proceedings and legations shows that from the second half of the 15th century, a gradual devaluation of the old term for treason – *з(д)рада* – was taking place. Words derived from this term became more popular in the written language and, presumably, vernacular, and the semantics of the term began to change. The authors of the FSL made an effort to preserve the exceptional nature of treason and used an entirely new term for the concept in the text of the Statute.

3. By the end of the 15th century, fleeing to enemy territory in itself no longer constituted treason. Up to the end of the 14th century, the Lithuanian state purposefully implemented an expansionist policy with regard to the Ruthenian duchies that had accepted the sovereignty of the Ulus of Jochi. During this process of expansion, the Gediminid family took over new territories and adapted to existing legal practices. One such example was the practice of hospitality, i.e., the *bread and salt* custom. This custom was practised both by foreigners coming into the country (Tatar khans and orthodox dukes) as well as the Gediminid family itself, especially during internal conflicts over power. Those fleeing within the limits of the inter-political system could expect temporary material support and the protection of the ruler serving as their host as they attempt to solve or smooth over conflicts. In contrast, those who fled from Lithuania to the domain of the Teutonic Order were engaged in feudal, hierarchical relationships, the termination of which was viewed as disloyalty or treason.
4. In Lithuania, the reception of the concept of treason only began after Christianisation. The emergence of the first terms for treason in the Grand Duke Vytautas' chancellery point to the beginnings of this process. The process may have been spurred on by Vytautas' own experience as he was forced to violate his vassal loyalty to the Order twice (in 1384 and 1392), thus provoking public accusations of treason. The Grand Duke's personal experience was not the only factor that led to the reception of the concept of treason. It could also have been proliferated by the early state institutions (the Office of the Grand Duke and the still forming Council of the Grand Duke) which were composed of many foreigners (especially from Poland and the Teutonic Order). The emergence and proliferation of the concept of treason could have been aided by the developing organisation of the Catholic Church whose supreme hierarchs also used the Roman legal concept of *crimen laesae maiestatis*.
5. The most important group that contributed to the development of the concept of treason in the GDL at the beginning of the 15th century was the category of the ruler's adversaries and foes (Latin: *adversarius, inimicus*; Ruthenian: *недруг, неприятель, враг*; German: *fynd, vinde*). Before the epoch of early modernisation brought about by Vytautas, the

state was supported by public structures connected by archaic ties. Crossing the boundaries of loyalty was not perceived as an act of treason but rather as a demonstration of hostility towards the head of state. An analysis of peace treaties signed by Lithuania and Moldavia in the 1430s and 40s (1435, 1442 and 1447) revealed a certain overlap between the concepts of treason and adversaries or foes of the head of state. The increasingly more frequent use of the term treason in sources from the mid-15th century point to more intense ties between state structures (based on the Court of the Grand Duke and the system of public offices). It was the emergence of numerous state structures and the intensification of their relationships that led to manifestations of disloyalty being viewed as treason rather than hostility towards the head of state.

6. An analysis of the concept of treason from the beginning of the 15th century to the first half of the 16th century revealed certain changes occurring with regard to state structures. The earliest known mention of treason in historical sources (1409) was related to friendship, while all other, i.e., later, mentions were linked to the termination of ties of subordination. This can be explained by the fact that from the 15th century, the fundamental tenets of rule began to change. A system of rule based on personal relationships was being replaced by an institutional model of rule. Up to the 1440s, the act of treason was not associated with concrete criminal activities because the competences of public officers had not been clearly defined and were based on established day-to-day practices of governance, giving public officers a high degree of independence in the fulfilment of their duties.
7. The institutions of the Grand Duke and the political society of the GDL did not seek to unify the concept of treason, however, it did attempt to address specific precedents. These precedents included the attempts on Grand Duke Casimir's life in the 1450s-90s, the military conflict with Muscovy that began in the 15th century and Duke Mykolas Glinskis' act of treason in 1508. By the mid-15th century, the institution of the Grand Duke had already taken advantage of the authority of the Church to legalise collective responsibility-based punishments for those who had committed treason. In response to

this move, society sought to establish a clearly defined system for establishing family members, relatives and third parties who had a right to the property of these traitors.

8. Prior to the FSL, the concept of treason covered two criminal acts: attempts on the life of the grand duke and deserting to enemy territory. The first was defined after several failed attempts on the life of Grand Duke Casimir. The second emerged at the beginning of the 16th century, when the military conflict with Muscovy was well under way, because the subordinates of Lithuanian heads of state became actively involved in the military conflict against their *natural* ruler. The concept of treason had been expanded by the FSL, however, it did not cover all of the previously legalised norms. The FSL did not mention the problem of attempts on the heads of state. An analysis of legislative sources has shown that the norms of treason set out by the FSL had all been used previously. In addition to the already mentioned crime of deserting, the concept of treason presented by the FSL was defined for two situations: counterfeiting and using the documents and seals of the head of state, and attempts on the lives of public officers and emissaries of the head of state. These crimes can be defined as crimes directed at the developing administrative apparatus of the state.
9. The rehabilitation process for potential traitors may have begun even before court proceedings were under way or before public exculpation. If relatives or friends vouched for the traitor, the accused was placed on probation with a right to partial mobility. The exculpation of traitors typically took place during congresses or gatherings of the seimas, which brought together large numbers of the nobility. This ritual of legal culture was ordinarily accompanied by a document issued by the head of state testifying the reinstatement of the accused's status as a loyal dependent. The rehabilitation process did not always amount to exculpation. It also depended on the existing forms of communication memory in society, thanks to which the crime of treason was stigmatised. This stigma did not dissipate even in cases of exculpation, followed the accused throughout the course of their life and could even be inherited by descendants and relatives.

10. An analysis of public order documents detailing sanctions demonstrated that the institution of the grand duke was not passive with regard to potential violations of loyalty. These documents laid out two types of sanctions: the anger (as an emotion) and wrath (as a social construct/phenomenon) of the ruler as well as accusations of treason. In the society of the GDL, the anger and wrath of the ruler was in part associated with the crime of treason. However, the punishment for evoking this anger and wrath often corresponded to the punishment administered to traitors. The emergence of the concept of high treason at the beginning of the 16th century was linked to violations of public order, especially in the law of war. At the beginning of the 16th century, the concept of high treason was not under the monopoly of the institution of the grand duke anymore and was identified with a 'universal' danger threatening the welfare of the nobility. The lack of attempts to legally define high treason shows that the concept emerged organically as part of the redistribution of power between the Grand Duke and the nobility.
11. By the first half of the 15th century, case law already existed for instances of potential treason. These cases were judged by the Grand Duke himself as well as his closest advisers and members of the Council of Lords. They ensured that the process was conducted publicly and in compliance with the law both in cases of exculpation and conviction. The freedom of individuals accused of treason could have been restricted in one of two ways. Probationary confinement was the more honourable form of restriction. It was typically used by persons of high social status. Regular noblemen were ordinarily incarcerated in the Grand Duke's prison or private prisons. Imprisonment was typically the solution of choice if there were fears that the suspects could escape or if there was a wish to demean the traitors. During the long period of confinement, the criminals were supposed to lose the trappings of their noble birth or social status and perhaps lose their internal balance as well. Traitors were also sentenced to death by decapitation, drowning, burning at the stake or hanging.

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Tyrimo problema

Lietuvos valstybė buvo sukurta XIII a. viduryje, o tarptautinėje erdvėje pripažinta kartu su Mindaugo krikštu ir karūnacija, tačiau valdančioji dinastija įsigalėjo šiek tiek vėliau – valdant didžiajam kunigaikščiui Gediminui. Jau nuo Gedimino išvelgiama bendra tendencija, kad tik vienintelė giminė tiesiogine paveldėjimo linija galėjo pretenduoti į Lietuvos valdovo sostą, tuo pačiu, anot Stepheno Christopherio Rowello, *didžiojo kunigaikščio dinastija buvo šventa ir neliečiama labiau nei jos lyderis*.

Lietuvos didžiųjų kunigaikščių institucija istoriografijoje ilgą laiką buvo tiriama personalijų arba valstybės politinės istorijos kontekste. Tokia tyrimų prieiga rėmėsi esmine prielaida, kad valdovo asmuo viduramžiais įkūnijo pačią valstybę, todėl didžiojo kunigaikščio veikla reprezentavo valstybės ir jos institucijų raidą. Po suartėjimo su Lenkija, Lietuvos valdovai vis daugiau dėmesio skyrė ne Lietuvos, tačiau Lenkijos reikalams. Tapę Lenkijos karaliais jie labai retai rezidavo Lietuvoje. Susidariusį Lietuvoje valdžios vakuumą naujomis politinėmis struktūromis užpildė vietos diduomenė, kurios tarpusavio vaidai lėmė valstybės nuosmukį.

Šį teorinį modelį paneigė pastarųjų dešimtmečių, ypač Rimvydo Petrausko, Lidijos Korczak ir Aleksandro Hrušos, studijos. Ponų tarybos, kanceliarijos, valdovo dvaro, ankstyvųjų pareigybių ir seimo genezės tyrimai atskleidė, kad diduomenė ne pasisavino Lietuvos valdovų valdžią, tačiau simbiozės principu visuomet koegzistavo su ja. Gilindamiesi į šią politinę simbiozę tyrinėtojai pastebėjo, kad didžiojo kunigaikščio institucija valstybines struktūras kūrė ne tik išskirtinai pavaldumo ryšio pagalba, bet skirtingose epochose jį papildė giminystės, draugystės, patronato ir kitais neformaliais ryšiais. Šių formalių ir neformalių ryšių pažeidimas didžiojo kunigaikščio institucijos galėjo būti kvalifikuojamas kaip pasikėsinimas į viešą valdžios autoritetą, todėl buvo laikomas valdovo išdavystės nusikaltimu.

Perfrazuojant vieną autoritetingiausių Prancūzijos viduramžių valdovo išdavystės sampratos tyrėjų Simoną Hirschą Cuttlerį, išdavystė – didžiausias politinis nusikaltimas *par excellence*. Išdavystė buvo laikoma didesniu nusikaltimu nei neištikimybė, kadangi ji buvo nukreipta prieš aukščiausius valstybės valdžios organus (*public authority*), kurių pagrindiniu reprezentantu buvo valdovo persona. Valdovo išdavystės nusikaltimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) nėra plačiai tyrinėtas reiškinys, todėl mūsų tyrimas – tai vienas pirmųjų bandymų užpildyti šią istoriografijos spragą. Valdovo išdavystės sampratos ir konkrečių išdavystės atvejų tyrimas ne tik prisidės prie LDK teisės formavimosi, kodifikavimo ir teisinės kultūros gilesnio pažinimo, bet ir atvers platesnius LDK valstybinių struktūrų raidos tyrimų horizontus.

Kol kas galime tik spekuliuoti kokia nusikalstoma veika didžiojo kunigaikščio institucijos galėjo būti kvalifikuojama kaip išdavystė. Būtų klaidinga manyti, kad valdovo išdavystės nusikaltimas Lietuvoje vėlyvaisiais viduramžiais buvo tapatus šiam nusikaltimui ankstyvųjų naujųjų laikų pradžioje. Šiuo laikotarpiu Lietuvoje vyko ne tik milžiniškas visuomenės socialinių struktūrų pokytis, bet tuo pačiu vyko valstybės struktūrų transformacija. Archajiškais, asmeniniais ryšiais, paremtą valstybės valdymą keitė institucinio valstybės valdymo modelis. Tik kompleksiškas, bet ne fragmentiškas, nusikalstamų veikų, kurios buvo laikomos valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamosiomis dalimis, pažinimas leidžia kalbėti ir geriau suprasti besiklostančią didžiojo kunigaikščio instituciją. Toks pažinimas galimas tik ilgalaikėje perspektyvoje.

Tyrimo objektas

Disertacijos tyrimo objektas yra valdovo išdavystės, kaip nusikaltimo, samprata LDK. Valdovo išdavyste laikome bendrą tapatumą turinčios asmenų grupės nario (arba kelių narių) politinį nusikaltimą, nukreiptą prieš šios grupės lyderį (suverenų valdą) ir jo valdžios autoritetą reprezentuojančias struktūras. Terminas – *valdovo išdavystė* (arba trumpiau *išdavystė*), pasirinkimas yra nevienareikšmis, todėl reikalauja detalaus paaiškinimo.

Lietuviškai rašantys tyrinėtojai dažniausiai vartojo terminą *didybės/didenybės įžeidimo nusikaltimas*. Šio termino pasirinkimą apsprendė LDK teisėtyros tradicija, kuri išryškino romėnų teisės recepcijos įtaką ankstyvųjų naujųjų laikų epochoje. Prieigą išplėtojo LDK teisės istorijos klasikas Juliuszas Bardachas. Tyrime šio termino atsisakome, kadangi nėra aiškus romėnų teisės recepcijos bei jos funkcionalumo mastas Lietuvoje vėlyvaisiais viduramžiais. Tyrime pasirinktas neutralus ir universalesnis terminas – *valdovo išdavystė*. Šis terminas, viena vertus, tiesiogiai nusako nusikalstamą veiką, įvardija asmenį prieš kurį ši veika buvo nukreipta. Kita vertus, jis neneigia, nei vietos teisės tradicijos, nei romėnų teisės recepcijos, tuo pačiu, nereikalauja griežtai atriboti arba išskirti vieną nuo kitos.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – atskleisti valdovo išdavystės nusikaltimo sampratą LDK XIII a. pabaigoje – XVI a. viduryje. Įgyvendinant darbo tikslą bus sprendžiami šie uždaviniai:

- 1) pristatyti valdovo išdavystės raidos bruožus Vakarų Europoje;
- 2) išanalizuoti išdavystės nusikaltimo terminus, vartotus LDK;
- 3) tirti, istoriografijoje suformuluotą, valdovo išdavystės nusikaltimo sampratą;
- 4) ištirti išorinius ir vidinius valdovo išdavystės sampratos atsiradimo veiksnius;
- 5) nustatyti valdovo išdavystės sampratą iki teisinio apibrėžimo pradžios;
- 6) nustatyti valdovo išdavystės teisinio apibrėžimo ir sampratos raidą imtinai nuo XV a. 5 deš. iki Pirmojo Lietuvos Statuto (toliau – PLS);
- 7) įvertinti kaltinimus valdovo išdavyste kaip politinės kontrolės mechanizmą;
- 8) rekonstruoti mirties bausmės valdovo išdavikams skyrimo ir vykdymo procesą;
- 9) rekonstruoti valdovo išdavyste kaltintų asmenų rehabilitacijos procesą.

Tyrimo chronologijos ribos ir darbo struktūra

Darbo chronologinės ribos – XIII a. pabaiga – XVI a. vidurys. Būtent tokių disertacijos chronologinių ribų pasirinkimas yra probleminis ir nevienareikšmis, jis buvo

nulemtas kelių pagrindinių veiksnių. Pirmieji kaltinimai valdovo išdavyste ir pirmieji nubauti išdavikai Lietuvoje yra žinomi tik iš XV a. pradžios laikotarpio. Nepaisant to, ankstyvesnės – XIII a. pabaigos chronologinės ribos pasirinkimą nulėmė, viena vertus, poreikis paaiškinti atskiras išdavystės fenomeno sudedamasis dalis ir jų raidą, kita vertus – istoriografijos įdirbis (didžioji dalis mokslininkų, tyrinėjusių išdavystės nusikaltimą LDK, tapatino jį su pabėgimo nusikaltimu). Po karaliaus Mindaugo nužudymo dėl įvairių aplinkybių iš Lietuvos pasitraukė didelis skaičius kilmingųjų (ypač iš Nalšios žemės: kunigaikštis Daumantas, Šiukšta iri kiti), o šis procesas yra paliudytas ne tik naratyvinių šaltinių, bet ir dokumentų.

Baigtinė chronologinė riba siejama su išdavystės nusikaltimo teisinio apibrėžimo etapu. Valdovo išdavystės normos PLS buvo nusakytos neišsamiai ir neišbaigta, o kompleksiškai jos buvo apibrėžtos tik ALS 1566 m. Maždaug nuo XVI a. vidurio (nuo 4 deš. pabaigos – 5 deš.) ėmė rasti išdavystės normos, kurios buvo kodifikuotos ALS. Iki XVI a. vidurio didžiojo kunigaikščio institucija vis dar galėjo taikyti išdavystės normas lanksčiai, naudotis kaltinimais išdavyste, kaip politinės kontrolės svertu. Taip pat tyrimo riba leidžia praktiškai įvertinti teisinės kultūros pokytį, kurį galėjo įnešti PLS.

Darbo struktūrą sudaro įvadas, du dėstymo skyriai, išvados, santrumpų, literatūros bei šaltinių sąrašai. Dėstyme rekonstruojama išdavystės nusikaltimo raida, atskleidžiami šio nusikaltimo teisinės kultūros kasdieniškumo ir išskirtinumo fenomenai. Analizuojant išdavystės nusikaltimo raidą Lietuvoje, visų pirma pristatomi šio nusikaltimo raidos bruožai Vakarų Europoje. Aptariami vietiniai (LDK vartoti) išdavystės terminai. Siekiant užčiuopti išdavystės nusikaltimo atsiradimo aplinkybes, nagrinėjamas pabėgimo iš Lietuvos fenomenas, taip pat vidiniai ir išoriniai valdovo išdavystės nusikaltimo atsiradimo veiksniai, išdavystės samprata iki XV a. vidurio. Valdovo išdavystės teisinės sampratos apibrėžimas tiriamas dvejopai. Pirmą, analizuojamas šios sampratos nusakymas iki PLS. Antra, atskleidžiami PLS apibrėžtų išdavystės normų „šaltiniai“. Skyriaus apibendrinime pateiktos tyrimo metu pasiektos išvados, taip pat atkreipiamas dėmesys į išdavystės sampratos teisinio normavimo raidos netolygumus. Antrajame darbo skyriuje, atskleidžiami išdavystės nusikaltimo kasdieniškumo ir išskirtinumo fenomenai: kaltinimai išdavyste, kaip politinės

kontrolės mechanizmas, išdavikų teismo proceso eiga, mirties bausmės vykdymo ritualas, išteisinimo ir rehabilitacijos procesai.

Išvados

1. Valdovo išdavystės nusikaltimo samprata viduramžių Europoje turėjo dvejopą prigimtį. Jos atsiradimui didelės reikšmės turėjo vietinės (barbarų) teisės tradicija, taip pat ši samprata perėmė ir adaptavo iš romėnų teisės kilusį – *crimen laesae maiestatis*, nusikaltimą. Viduramžiais galime išskirti du valdovo išdavystės nusikaltimo raidos modelius. Bažnyčioje, Šv. Romos imperijoje ir Anglijoje XII–XIV a., ši samprata įgavo rašytinės teisės pavidalą. Prancūzijoje ši samprata nebuvo apibrėžta, todėl karaliai kaltinimus išdavyste galėjo naudoti įvairiais atvejais.
2. Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje žinomi išdavystės terminai vartoti senąja vokiečių, lotynų ir rusėnų kalbomis. Jų vartojimas nusistovėjo apie XV a. vidurį. Tuo metu šaltiniuose pasirodė pirmieji rusėniški išdavystės terminai (1442 ir 1447 m. Ldk Kazimiero sutartyse su Moldavijos vaivadomis). XV a. viduryje pirmą kartą pavartotas lotyniškas *crimen laesae maiestatis* terminas (1447 m. Ldk Kazimiero privilegijoje bajorijai). XVI a. 3 deš. šaltiniuose pastebima nauja tendencija, nes lotyniškas terminas *crimen laesae maiestatis* buvo išverstas į rusėnų kalbą (*образа/ображение маестаты*). Ši naujovė įtvirtinta PLS tekste. Teisenos ir pasiuntinybių dokumentų, laiškų ir metraščių analizė parodė, kad nuo XV a. antrosios pusės vyko palaipsnis senojo valdovo išdavystės termino (*з(д)пада*) „nuvertėjimas“. Žodžiai, išvesti iš šio termino, išpopuliarėjo rašytinėje ir, matyt, kasdieninėje kalboje, taip pat kito šio termino semantika. PLS rengėjai, stengdamiesi išlaikyti nusikaltimo prieš valdovo asmenį išskirtinumą, Statuto tekste panaudojo naują išdavystės terminą.
3. Iki XV a. pabaigos pabėgimas į priešų žemę, pats savaime, nebuvo laikomas išdavystės nusikaltimu. Lietuvos valstybė iki pat XIV a. pabaigos kryptingai vykdė ekspansinę politiką Džiuči uluso suzerenitetą pripažinusių Rusios kunigaikštysčių atžvilgiu. Šios

ekspansijos metu Gediminaičiai perimdavo naujas valdas, taip pat prisitaikydavo prie egzistavusių teisinių praktikų. Viena iš tokių praktikų buvo svetingumo – „*duonos ir druskos*“ paprotys. Juo naudojosi ne tik atvykėliai į Lietuvą (totorių caraičiai ir stačiatikiai kunigaikščiai), taip pat patys Gediminaičiai, ypač tarpusavio konfliktų dėl valdžios metu. Perbėgėliai tarppolitijinės sistemos ribose galėjo tikėtis laikino materialinio aprūpinimo bei juos priėmusių valdovų užtarimo, bandant išspręsti arba užglaistyti kilusius konfliktus. Priešingai, pabėgėliai iš Lietuvos į Ordiną buvo įtraukiami į feodalinius, hierarchinius santykius, kurių nutraukimas buvo vertinamas kaip neištikimybė arba išdavystė.

4. Valdovo išdavystės sampratos recepcija Lietuvoje prasidėjo tik po krikšto priėmimo. Pirmųjų išdavystės terminų atsiradimas Ldk Vytauto kanceliarijoje byloja apie šio proceso užuomazgas. Išdavystės sampratos vystymą galėjo paskatinti paties Vytauto patirtis, kuomet prisiekus Ordinui vasaline ištikimybe jam teko ją pažeisti net du kartus (1384 ir 1392 m.). Todėl sulaukti viešų kaltinimų išdavyste. Asmeninė valdovo patirtis nebuvo vienintelis svertas, kurio pagalba galėjo būti perimta išdavystės samprata. Ji taip pat galėjo plisti per ankstyvasias valstybines institucijas (valdovo raštinę ir besiformuojančią didžiojo kunigaikščio tarybą), kurių gretose buvo daug užsieniečių (ypač iš Lenkijos ir Vokiečių ordino). Prie išdavystės sampratos atsiradimo ir sklaidos po krikšto priėmimo galėjo prisidėti besikurianti katalikų Bažnyčios organizacija, kurios aukščiausi hierarchai taip pat naudojosi iš romėnų teisės kilusia *crimen laesae maiestatis* samprata.
5. Svarbiausia grupė, kurios pagrindu ėmė formuotis valdovo išdavystės nusikaltimo samprata LDK XV a. pradžioje, buvo valdovo varžovų bei nedraugų kategorija (lot. *adversarius, inimicus*; rusėn. *недруг, неприятель, враг*; vok. *fynd, vinde*). Iki Vytauto pradėtos „ankstyvosios modernizacijos“ epochos veikė archajiškais ryšiais paremtos valstybinės struktūros. Ištikimybės ir lojalumo ribų peržengimas nebuvo suvokiamas kaip išdavystės nusikaltimas, o kaip priešiško valdovui demonstravimas. XV a. 4–5 deš. (1435, 1442 ir 1447 m.) Lietuvos ir Moldavijos taikos sutarčių analizė leido užčiuopti valdovo varžovų ir nedraugų bei valdovo išdavikų sampratų persidengimą.

Nuo XV a. vidurio padažnėjęs išdavystės terminų vartojimas šaltiniuose liudija apie suintensyvėjusį valstybinių struktūrų ryšį (valdovo dvaro ir pareigybių sistemos pagrindu). Būtent dėl valstybinių struktūrų intensyvėjimo ištikimybės ir lojalumo ribų peržengimas buvo imtas suvokti ne kaip priešiško valdovui demonstravimas, o kaip išdavystė.

6. Valdovo išdavystės sampratos analizė XV a. pradžioje – XVI pirmojoje pusėje leido užčiuopti valstybinių struktūrų kaitą. Ankstyviausias žinomas išdavystės nusikaltimo paminėjimas šaltiniuose (1409 m.) buvo susijęs su draugystės, visi kiti, vėlyvesni – tik su pavaldumo ryšio nutraukimu. Šis pasikeitimas paaiškinamas tuo, kad nuo XV a. pradžios ėmė keistis valstybės valdymo svertai. Asmeniniais ryšiais paremta valstybės valdymo sistema buvo keičiama institucinio valdymo modeliu. Valdovo išdavystės nusikaltimo samprata iki XV a. 5 deš. nebuvo siejama su konkrečiomis nusikalstamomis veikomis, kadangi valstybės pareigūnų kompetencijos nebuvo griežtai apibrėžtos, jos rėmėsi kasdienine valdymo praktika ir pasižymėjo aukštu savarankiškumo laipsniu.
7. Didžiojo kunigaikščio institucija ir politinė LDK visuomenė nesiekė unifikuoti išdavystės nusikaltimo sampratos, tačiau bandė spręsti konkrečius susidariusius precedentes. Tokiais precedentais buvo tapę pasikėsinimai į Ldk Kazimiero gyvybę XV a. 5–9 deš., nuo XV a. prasidėjęs karinis susidūrimas su Maskvos valstybe bei 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystė. Jau XV a. viduryje didžiojo kunigaikščio institucija, naudodamasi Bažnyčios autoritetu, įteisino kolektyvinės atsakomybės bausmę valdovo išdavikams. Atsakydama į šią didžiojo kunigaikščio regaliją, LDK visuomenė siekė detaliai apibrėžti sistemą, kuria remiantis šeimos nariai, giminaičiai ir tretieji asmenys galėjo pretenduoti į išdavikų nekilnojamąjį turtą.
8. Išdavystės samprata iki PLS aprėpė du nusikaltimus: pasikėsinimą į valdovo asmenį ir pabėgimą į priešą žemę. Pirmoji norma buvo apibrėžta po nepavykusių pasikėsinimų į Ldk Kazimiero gyvybę. Antroji, atsirado XVI a. pradžioje, įsibėgėjęs kariniam konfliktui su Maskvos valstybe dėl to, kad pabėgę Lietuvos valdovų pavaldiniai aktyviai įsitraukė į karinį konfliktą prieš savo *prigimtini* valdovą. PLS išdavystės

samprata buvo išplėsta, tačiau ji neapėmė visų prieš tai įteisintų normų. PLS liko neaparta pasikėsinimo į valdovo asmenį problema. Teisenos šaltinių analizė parodė, kad visos PLS apibrėžtos išdavystės normos taip pat buvo taikytos anksčiau. PLS išdavystės samprata, be jau minėto pabėgimo nusikaltimo, buvo apibrėžta dviem atvejais: kaip valdovo raštų ir antspaudų klastojimas, jų naudojimas ir pasikėsinimas į valstybės pareigūnus bei valdovo pasiuntinius. Šiuos nusikaltimus galima būtų apibrėžti, kaip nusikaltimus nukreiptus prieš besikuriantį administracinį valstybės aparatą.

9. Potencialių išdavikų rehabilitacijos procesas galėjo prasidėti dar iki teismo proceso pradžios arba viešo išteisinimo. Laiduojant giminaičiams arba draugams, išdavyste kaltintų asmenų laisvė buvo suvaržoma lygtinai, jiems buvo paliekama dalinio mobilumo teisė. Išdavikų išteisinimas dažniausiai vyko suvažiavimų arba seimų metu, kuomet vienoje vietoje buvo susirinkęs didelis kilmingųjų asmenų skaičius. Ši teisinės kultūros ritualą (bent jau XVI a.) papildydavo valdovo raštai, kurie liudijo apie asmenų grįžimą į ištikimų pavaldinių būvį. Rehabilitacijos procesas ne visuomet buvo tapatus išteisinimui. Jis taip pat priklausė nuo visuomenėje egzistavusių komunikacinės atminties formų, kurių dėka išdavystės nusikaltimas buvo stigmatizuojamas. Stigma neišnyko net išteisinimo atveju, ji visą gyvenimą galėjo persekioti jos savininką, būti paveldėta palikuonių arba giminaičių.
10. Viešosios tvarkos dokumentų sankcijų analizė atskleidė, kad didžiojo kunigaikščio institucija nebuvo pasyvi galimų lojalumo ir ištikimybės pažeidimų akivaizdoje. Šiuose dokumentuose buvo numatomos dvejopo pobūdžio sankcijos – valdovo pyktis ir rūstybė bei kaltinimai išdavyste. Valdovo pyktis ir rūstybės LDK visuomenėje iš dalies buvo tapatinami su išdavystės nusikaltimu, numatytos bausmės sutapo su tomis, kurios buvo skiriamos valdovo išdavikams. Valstybės išdavystės sampratos radimasis XVI a. pradžioje taip pat turėtų būti siejamas su viešosios tvarkos pažeidimais, ypač krašto gynybos sferoje. Ši samprata XVI a. pradžioje nebebuvo didžiojo kunigaikščio institucijos monopolis, bet imta tapatinti su „visuotine“ grėsme, nukreipta prieš bajorijos gerovę. Teisinio valstybės išdavystės apibrėžimo stoka byloja, kad ši samprata

radosi daugiau kaip stichiškas didžiojo kunigaikščio ir bajorijos, o ypač diduomenės, galios persiskirstymas.

11. Jau nuo XV a. pirmosios pusės egzistavo teismų praktika, kurioje buvo sprendžiamos potencialių išdavikų bylos. Šias bylas nagrinėjo pats valdovas, taip pat artimiausi patarėjai arba Ponų tarybos nariai. Jie užtikrino proceso viešumą ir teisėtumą, atsakovo išteisinimo arba nuteisimo atveju. Išdavystė kaltintų asmenų laisvė prieš teismo procesą galėjo būti apribojama dvejopai. Lygtinis kalinimas buvo garbingesnė laisvės suvaržymo forma. Ja dažniausiai naudojosi aukšto socialinio statuso asmenys. Eiliniai bajorai dažniau buvo kalinami valdovo arba privačiuose kalėjimuose. Kalinimas kalėjime galėjo būti vykdomas, baiminantis, jog įtariamieji galėtų pasprukti, taip pat naudojamas kaip išdavikų paniekimo būdas. Ilgai trunkančio kalinimo metu nusikaltėliai turėjo prarasti išorinius kilmės arba socialinės padėties ženklus, galbūt prarasti vidinę pusiausvyrą. Mirties bausmė išdavikams buvo vykdoma įvairiomis formomis. Išdavikams buvo kertamos galvos, jie buvo nuskandinami arba sudeginami, o kartais pakariami.

Publications on the dissertation theme:

Paskelbti straipsniai disertacijos tema:

1. Ryčkov A., Valdovo išdavystės kaip nusikaltimo sampratos ištakos Lietuvoje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013/2, Vilnius, 2014, p. 49–63;
2. Ryčkov A., Mirties bausmės skyrimas viešųjų raštų klastotojams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose XV amžiaus pabaigoje – XVI amžiaus viduryje, *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, p. 109–120.

Informacija apie disertacijos autorių

Andrej Ryčkov gimė 1986 m. gegužės 11 d. Ignalinoje. 2005–2011 m. studijavo Vilniaus universitete, Istorijos fakultete. Įgijo istorijos bakalauro (2009 m.) ir magistro (2011 m.) kvalifikacijos laipsnius. 2011–2015 m. Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto jungtinės doktorantūros doktorantas. Doktorantūros studijų metais stažavosi Lenkijos istorijos institute, Vyriausiam senųjų aktų archyve Varšuvoje, Rusijos Nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje, Rusijos Mokslų Akademijos Istorijos instituto archyve bei Rusijos valstybiniame istorijos archyve. Mokslinių tyrimų sritis: politinė ir teisinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucija XIII–XVI a.

Information about the author of the dissertation

Andrej Ryčkov was born in Ignalina on the 11th of May in 1986. At the period 2005–2011 he studied at Vilnius University, Faculty of History. Received bachelor (2009 m.) and master's (2011) degrees of history qualification. For 2011–2015 Lithuanian Institute of History and Vilnius University joint doctoral student. Doctoral Studies in internship at the Polish Institute of History, The Chief Archives of Historical Records in Warsaw, the Russian National Library's Manuscript Department, the Russian Academy of Sciences Institute of History Archive and the Russian State Historical Archive. Research areas: political and legal culture of the Grand Duchy of Lithuania and institution of Grand Duke of Lithuania in 13th and 16th centuries.

E-mail: andrej.ryckov@gmail.com